

Nemzet és nemzettudat

A modern világ tudósai közül többen megkérdőjelezik, hogy beszélhetünk-e egyáltalán nemzetekről úgy, ahogy ezt a köznapi gondolkodás magától értetődőnek tekinti. Ha azonban létezik nemzet mint társadalmi alakulat, mit is kell rajta értenünk? Mi az a titokzatos erő, melynek léte egyfelől olyan sok szenvedést okozott az emberiség történelme során, másfelől képes volt emberfeletti küzdelmekre és győzelmekre buzdítani a társadalmak tagjait?

Európai szemszögből fontos rámutatni két alapfelfogásra a nemzet újkori értelmezésében. Mind a kettő a nemzeti újjászületési folyamatokban lépett a színre:

Az angol és francia irodalomban a nemzet politikai értelmezése volt és van máig is elterjedve. Eredete a közép-európai térségben már **B. Bolzano** filozófiai elképzeléseiben megtalálható, aki a nemzetet politikai egységként kezelte. Bolzano elutasította az akkoriban nagyon elterjedt herderi természeti egységként értelmezett nemzetkonceptiót. A nemzet értelme szerinte nem

a biológiai, természeti adottságokban rejlik, hanem erkölcsi teljesítményekben – a jogfosztás elleni védekezésben, az aszociális érzelmek, a társadalmi elnyomás, egyenlőtlenség és kiváltságok elleni harcban. Ezért juthatott el a nyelvnek, illetve axiológiai funkciójának az elutasításához. A nemzetet tehát szellemi és erkölcsi közösségnek tekintette, és így pl. feltételezte, hogy Csehországban egységes „politikai” nemzet fog létrejönni, szellemi közösség, amely egymás mellett és közösen, két nyelvet fog használni – a csehet és németet. A politikai nemzet koncepciója van elterjedve a francia és angol területeken, ahol a különböző etnikumok (bretonok vagy walesiek) mindig is a francia vagy brit nemzet részeként voltak elkönyvelve, és nem volt szükséges külön foglalkozni az etnikai hovatartozásukkal.

A másik felfogás a német területeken terjedt el és a nemzetet kultúrnemzetként értelmezte. **J. G. Herder** filozófiai nézeteire volt alapozva.¹ Herder annak ellenére, hogy a historicista, „organikus” nemzetfelfogásában a földrajzi tényezők és az éghajlati viszonyok hatását hangsúlyozza, hozzáfűzi, hogy az embert emberivé elsősorban a nyelv, a hagyományok, a népi al-

¹ Annak a Herdernek nézeteire, aki a magyarokat becsmérlő írásait A. F. Kollártól vette át. Kollár mint bécsi főlevéltáros kiadta Oláh Miklós egykori esztergomi érsek műveinek több részét, de ezeket valótlan kommentárokkal és lábjegyzetekkel látta el, melyek a kívülállóval azt akarták elhitetni, hogy a Kárpát-medencében a maroknyi magyaron kívül csak szlávok és németek élnek. Ezeket a jegyzeteket olvasta II. József, és ezek jutottak el Herderhez is, aki majd megírja a híres-hírhedt jóslatát: "A magyar az egyetlen nép, amely ebből a (finnugor) törzsből a hódítók közé nyomult. A magyarok eleinte valószínűleg a baskírok országában, a Volga és a Jaik között éltek; azután magyar királyságot (!) alapítottak a Fekete-tenger és a Volga között. Királyságuk széthullott. Ekkor a kazárok fennhatósága alá kerültek, s miután a besenyők megosztották őket, egy részük Magyar Birodalmat (!) alapított a perzsa határon, a többiek pedig hét hordában Európa felé vonultak, és pusztító háborúkat vívtak a bolgárokkal. Amikor a bolgárok továbbszorították őket, Arnulf császárhoz szegődtek a morvák ellen; ezután Pannóniából behatoltak Morvaországba, Bajorországba, Felső-Itáliába, és kegyetlenül pusztítottak; tűzzel-vassal romboltak Thüringiában, Szászországban, Frankonban, Hessenben, Svábföldön, Elzászban, eljutottak egészen Franciaországig, majd ismét Itáliára rontottak, szégyenletes hadisarc megfizetésére kényszerítették a német császárt, végül azonban részint a pestis, részint seregeiknek Szászországban, Svábföldön, Vesztfáliában elszenvedett súlyos vereségei folytán a Német Birodalom megmeakedett tőlük, sőt maga Magyarország is apostoli birodalommá vált. Most szlovákok, németek, vlachok és más népek közt az ország lakosainak kisebbik részét alkotják, és évszázadok múltán talán a nyelvüket is alig lehet majd megtalálni." - Azért e félrevezetett szerzőnél is találhatunk olyan tételeket (zárójeles felkiáltójellel jeleztük), melyek a már ismert torzítások mellett olyan - bizonyára nem mellettünk elfogult - közlést adnak, amit a magyar történelemtudomány nem vesz figyelembe, így nem is kutatja. Megjegyezzük, hogy néhány év múlva Kollár is más belátásra jut, olyannyira, hogy helyesli a magyar nyelvmozgalmat, örül kiváló írói szaporodásának. Ez a véleményfordulat azonban nem válik olyan közismertté és nem gyakorol olyan nagy hatást, mint az első nyilatkozata.

kötések tették, amelyek összekötik az egyes nemzedékeket, és fejlődésük bizonyos fokán nemzeti egységeket alkotnak. Éppen az ilyenféle nemzetfelfogás (Kulturnation), amely eltekintett az állampolitikai rendszertől, terjedt el Németországban, ahol a nemzetállam csak 1871-ben jött létre, és nemcsak a németül beszélő lakosságot foglalta magában. A német nyelvben ennek felelt meg a „Volk” (nép) kifejezés is, amely kölcsönösen helyettesíthető a „Nation” (nemzet) kifejezéssel. Bár később pontosabbá válik a két fogalom elhatárolódása, de a felfogás, hogy a (nemzeti) szellem a népiesség alapja, megmarad. Herder kiemelte a „szláv törzs” történelmi küldetését is, amely aztán kezdet fog a német magyarellenességgel az ún. ausztrószláv mozgalomban. Ezzel megszületett a terv, hogy a Habsburg birodalom súlya a magyarok ellenében a szláv népeken nyugodjék. Ez az pánszláv egységesítő – anakronisztikus törzsi – elképzelés az 1848-as politikai eseményekkel megerősödött, s így a herderi eszméknek nagy szerepük volt a különböző szláv öntudatok és terjeszkedő mozgalmak megszületésében.

A soknemzetiségű birodalmakban élő közép-európai népek nemzeti fejlődésének a nyugatitól eltérő jellege már könyvtárnyi szakirodalom születését inspirálta, ennek ellenére mind a mai napig szenvedélyes vita dúl az ún. „modernista” és „eticista” felfogású szakemberek között. A „modernisták” az iparosodás, a társadalmi és állami modernizáció szerepét hangsúlyozzák a nemzetek és nacionalizmus kialakulásában, amelyet a független nemzetállam megteremtésére irányuló politikai mozgalommal azonosítanak. Az „eticisták” ezzel szemben a nemzetet hosszú szerves fejlődési folyamat eredményének tekintik.

A két, bolzanoi és herderi említett, szofisztikusan egymást kizáró elgondoláshoz szükséges hozzáfűzni, hogy azok elemei bizony már benne foglaltatnak a magyar őstörténet két alapvető forrásában: 1. **Anonymusnál** egy határozott államnemzeti koncepció körvonalai látszanak kibontakozni – a Gesta Hungarorumban a történelmi hagyomány és az állami keret szolgálta a nemzeti együvé tartozás kifejezésre juttatását. 2. **Kézainál** ez etnikai és nyelvi eredet kerül az előtérbe (a tiszta Magyarországnak 108 nemzetsége van és nem több – a többiek jövevények). Azonban ez a két el-

térő felfogás sem a múltban, sem a későbbiekben élesen nem fordult egymással szembe, nem zárta ki egymást. Szigorú szembeállításuk hamis és félrevezető lenne, mert valamely ország nemzeti kultúrájának az érvényesülése, „kulturális nacionalizmusa” szükségszerűen felhasználja az államot és ennek politikáját, ugyanúgy mint a nemzetpolitika, a „politikai nacionalizmus” szükségszerűen a kulturális identitásra támaszkodik. Ezzel kapcsolatban meg kell említeni, hogy nehéz pontos választóvonalat húzni a gyakorlati alkalmazásuknál az európai országokban. Létezik egyfajta választóvonal az európai kultúrákban és civilizációkban a „társadalom” és a „közösség” fogalmi megkülönböztetésében. Európa nem egyöntetű kulturális és civilizációs egység. Sőt földrajzi értelemben Európa nem is létezik, csak Eurázsia. Mind a múltban, mind manapság sok itt élő gondolkodó, de főleg politikus sorakozott fel a kelet-európai vagy a nyugat-európai kultúra és civilizáció mellett. Ehhez hozzá kell adni, hogy a nagy eurázsiai masszív nyúlványokkal körülcsipkézett nyugati félszigeten létezik egy kb. 1000 km-es sáv, melyet két függőleges vonal választ el Kelettől, illetve Nyugattól. Az egyik vonal Königsberg (Kalinyingrád) környékéről indul és valahol a Dnyeszter-torkolat mélyén Ogyesszánál éri el a Fekete-tengert – ez a vonal jelenti az említett sávnak a keleti szegélyét. A másik – a nyugati viszont Stettin és az Adria északi csücskén levő Trieszt-vonalat jelenti.² Ennek a sávnak a jellegét, természetét hagyományosan a két, paradigmátikusnak tekintett területhez szokták meghatározni. Jól mutatja ezt az egyik német elnevezés „Zwischeneuropa” – Köztes Európa. A földrajzilag kis államoknak és nemzeteknek, amelyek ebben a sávban fekszenek, két nagy közös lidércnyomása van: Németország és Oroszország. Sokak számára ezek a nemzetek és államok halmaza kulturálisan Kelet-Európa, míg mások Nyugat-Ázsiáról beszélnek. Az egyik méltatlanul elfelejtett történetfilozófusunk ezt a sávot poetikusan így jellemezte: **Valahol e két vonal közötti sáv belsejében végződik a gótika és kezdődnek a hagymakupolák. Valahol itt záródott le a páncélos középkor európai lovagvilága és valahol itt kezdődtek a háremek. Valahol itt tűnik el az abbé és hallgat el a hegedű, és valahol e**

² V.ö. az eredetileg a protestáló Bibó-Emlékkönyvbe szánt tanulmánnyal: Szűcs, J.: Vázlat Európa három történelmi régiójához. Budapest, Magvető 1976. Ebben a szerző kissé másként húzza meg a két vonalat: 1. Elba - Lajta vonal, 2. A római katolicizmus és a pravoszláv vallás határvonala a Balti-országoktól a Kárpátokig. Szűcs politikai jellegzetességekkel is jellemzi a három régiót.

kettő között jelenik meg a pápa és kezd ciripelni a balalajka.

Ugyanakkor fontos kihangsúlyozni, hogy a magyarság nemzeti fejlődése egy teljesen különálló utat járt be. A magyar nemzetfogalomra mindazon események rányomták a bélyegüket, amelyek végigkísérték a magyarság előd- és rokonnépei útját a korai Kárpát-medencei kulturáktól és a sztyeppei nomád életmódtól a modern nemzet kialakulásáig, és nem választhatjuk el tőle a nemzetségek, törzsek, törzsszövetségek sajátos vonásait sem. A középkori, sőt a későbbi Magyarországon egyébként a nemzetnek legalább kétféle fogalma és valósága élt egymás mellett:

1. Magyaroknak, hungarusoknak, a gens Hungarorum részének számított mindenki, aki a Regnum Hungariae alattvalója volt.

2. A magyar nemzetfogalom világosan elismerte mindazok külön azonosságát, akik „nemzetük”, azaz eredetük szerint (etnikailag), valamint nyelvükben és szokásaikban elkülönültek.

A Szent Korona-eszmére épülő nemzetfogalom és gyakorlat merőben eltér a politikai nemzet eszméjétől, amely a francia forradalom egyik terméke volt, de ugyanúgy a nyelvi-kulturális nemzet eszméjétől is. Amikor „magyar nemzetről” beszélünk, ebbe beletartoznak mind a horvátok, mind a rutének, szlovákok vagy németek, mindazok akik közösséget vállaltak a magyarsággal. Politikai értelemben valamennyien „hungarusok” voltak, de népi (etnikai) egyéniségüket és vallási hovatartozásukat mindvégig megtarthatták, nagyjából úgy, amint ezt kívánnánk, hogy manapság az Európai Unióban be fog következni.

A későbbi modern európai nemzetpolitikai koncepciók hiú ábrándok maradtak és nem állták ki az újkori történelem viharait. A „nagy” francia forradalom utáni nemzetépítési törekvések valójában nemzetromboló törekvéseknek bizonyultak, melyeket a XX. század elején a gyakorlati életbe átültetett wilsoni elvek csak tovább éltek. Az ennek következményeként létrehozott nemzetállamok csak olyan tákolmányok voltak, amelyeket komolyabb forradalmi megmozdulás alapjaiban rengetett meg: a csehszlovák nemzetállam nem élte meg a száz évet sem, a délszláv ennél kevesebbet.

Azonban az újkori nemzetek is mind etnikai, mind társadalmi tömörülések, azonkívül az a sajátosságuk, hogy különösen Közép-Európában igen nagy mértékben mindig összekötődnek a **politikával**, amiből általában a gátlástalan új törekvések jönnek ki győztesen. De a nemzet mindig a **társadalmi, etnikai és a politikai vonások egysége** kellene hogy legyen. Külön-külön kiemelni csak az említett összetevők jegyeit már csak azért sem helyes, mert mind az etnikai, mind a társadalmi, sőt a politikai összetevő sem létezik tiszta formában. Ugyanakkor ezek az egyoldalúságok igen kegyetlen rombolásokkal jártak már, különösen a magyarság számára, amiből manapság több millióra tehető a más nemzetekbe kényszerű asszimiláció miatt távozottak száma. Ezért csak a nemzetelmélet keretei között megengedett a nemzet társadalmi, etnikai és politikai vonásainak viszonylagos önállóságban való vizsgálata. Mielőtt rátérnénk ezeknek a vonásoknak az elemzésére és kölcsönös viszonyuk meghatározására, fel kell tennünk újra a kérdést: biológiai közösség-e a nemzet, illetve rendelkezik-e faji jegyekkel? Elfogadhatjuk a választ, hogy a fajiség, népiség, nemzetiség: mindhárom egyaránt vér és lélek, érzés és tudat, hagyomány és hivatás, hitvallás és cselekvés szerves foglalata.³ Eszerint viszont hangsúlyozandó, hogy a hasonló kérdésfeltevések hamisak, hiszen kiragadnak egy-egy oldalt, és le is leplezik feltevőjüket, aki így próbál a politikai törekvéseihez eszmei fegyvert kovácsolni. Érdemes lesz a magyarságot ért hihetetlenül nagy XX. századi atrocitások miatt külön megvizsgálnunk az ilyen elméleteket, és összefüggésüket a magyarság rovására történt sikeres területszerző akciókkal.

Azonban az előző válaszhoz szükségszerűen hozzátartozik, hogy a mai, modern nemzeti(ségi) közösségek, főleg európai szemszögből nézve, nem felelnek meg pontosan bizonyos emberfajtáknak.⁴ Ellenben az antropológia alkalmas tudománynak bizonyult az előző történelmi folyamatok emberi leleteinek tudományos értékelésére. Az európai nemzetek napjainkig olyan sokszínű társadalmi folyamatokon mentek keresztül, hogy ez a kölcsönös biológiai keveredésükhöz is vezetett. Az egyszerű szemlélő nehezen tudja felfedni a specifikus, szembetűnő vonásokat az egyes európai embertípusokon, illetve alrasszokon. De az antropológus mint éleszemű megfigyelő megtalálja ezeket

³ Hóman B.: *Ősemberek - ősmagyarok*. Budapest, Kairosz Kiadó 2001, 59. o.

⁴ Ehhez azonban az is hozzátartozik, hogy bizonyos emberfajtákat például Afrikában, éppen a gyarmati nemzetállamok politikai határai szeltek ketté.

a különbségeket a most élő etnikumok tagjain is. Minden esetben újra emlékeztetni kell arra, hogy az etnikai közösségek kialakulásának kezdeteit az emberfajtákon belül kell keresnünk. Teljesen bizonyos, hogy a nemzetségek egy rassz vagy alrassz tagjaiból tevődtek össze, és kimondhatjuk azt a hipotézist is, hogy a kialakulásuk kezdetén a törzsek is. Csak később kerültek be ezekbe a közösségekbe más fajták tagjai, akik genetikailag és embertanilag megváltoztatták az arculatukat. A magyarság azonban ebben is eltért más népektől: **László Gyula** több munkájában kiemelte, hogy a honfoglalás kori sírjainkban majdnem hogy az emberiség akkori összes antropológiai jegyét mutató csontok megtalálhatók.⁵ A köztudatba azonban bekerült, hogy létezik kimondottan magyar fajta, illetve a magyar ember specifikus antropológiai jegyekkel bír.⁶

A csontok, s így a rasszok, embercsoportok kevertsége a honfoglalás kori temetőkből, éppen arra bizonyíték, hogy a magyarságnál a kierekesztés nem volt jellemző. Más népeknél azonban a közös származás, faji hovatartozás, pontosabban ennek a hovatartozásnak a tudata, az etnicitás fogalmának tartalmába helyeződik. Nálunk is a nemzet (lat. natio) fogalma etimológiailag összefügg a nemzéssel és születéssel (lat. nascor), sőt ide tartozik a származék, ivadék, sarj, utód sőt fajzat⁷ szinonima is, ez azonban nem azt jelenti, hogy a nemzethez csak az azonos származású emberek tartoztak. Ez éppen abból adódik, hogy a nagycsaládi és nemzetségi kötelékek még akkor is erősnek bizonyultak, amikor már a társadalmi kötelékek kezdtek dominálni. A külföld »gens«-nek nevezi az Európában megjelenő magyarságot, de ezt a megnevezést később ő is megtartja, midőn Európa szemében már rég nemzetté vált. Azonban épp a magyar nemzettel kapcsolatban idézhetnénk **Karinthy Frigyes**t, aki szerint két ember között nagyobb különbség van, mint két fajta között.

A nemzet mint kulturális és nyelvi közösség

A nemzet mint kulturális és nyelvi közösség esetében elsősorban meg kell keresnünk a kapcsolatot az „etnikai” és a „kulturális” jelzők között. Mert a nemzet főleg (szocio)kulturális közösség. A kultúra fogalma és a „kulturális” melléknév korunkban a leghasználtabb szavak közé tartozik. Mindennap használjuk őket és sokszor nem is nagyon gondolkodunk pontos értelmükön. A kultúra egyszerűen körülvesz bennünket, a kultúrába beleszületünk.

A kultúrszociológia a társadalomtudományok modern művelői szerint valóban elindult a szorosan értelmezett kultúrától a társadalmi magatartást, értékeket, normákat stb. magában foglaló, tágabb kategória felé haladó úton. Hangsúlyozzuk azonban, hogy ettől már csak egy lépés van az olyan kultúrakategória felé, melynek tartalma kiterjed az anyagi kultúrára is, tehát az ember mindazon képességére és tevékenységére, amelyek az élet fenntartását szolgáló objektívációk (javak) létrehozására és fogyasztására irányulnak.⁸ Ez a tágabb kultúrafogalom a legelfogadhatóbb az etnoszociológiai elemzések számára is.

Ezek a meghatározások egyben rámutatnak arra, hogy a kultúra az emberi létnek nem elszigetelt része, amely szigorúan el lenne különítve a többi résztől. Az egésznek nem az elválasztott alkotóeleme, hanem olyan aspektusa, amely minden egyes részben megnyilvánul. **Vitányi Iván** gondolataihoz nyúlunk, aki nagyon helyesen és egyben érdekesen írja, hogy ha a társadalmat akármilyen kis részekre bontjuk, és amíg ezeknek a részeknek valós arculatuk van, mindig rendelkeznek kulturális (és egyben gazdasági és politikai) mozzanattal is. Csak az absztrakció talaján vizsgálhatjuk őket egymástól elválasztva.⁹ Ha tömören akarnánk összegezni az előző gondolatokat, a kultúrát nagyon szoros kapcsolatban kell látnunk a társadalmi élet többi területével. Egy területet sem lehet izoláltan, elkülö-

⁵ V.ö. pl. László Gy.: *Árpád népe*. Budapest, Helikon 1988, 13-24 o., U.ö.: *Góg és Magóg Népe*. Tri kolor Kiadó. é.n., 83-87. o.

⁶ Rónay Jácint például így ír: "A csontos, kiálló homlokot, mélyen fekvő tüzes, igéző szemeket, vastag szemöldököt, tömött bajuszt, horgadt sasort, élénk arcélt és barna színt tán nemzetünk eredeti ismérveinek lehetne mondani." V.ö. Rónay J.: *Jellemisme, vagy az angol, francia, magyar, német, olasz, orosz, spanyol nemzet, nő, férfiú és életkorok jellemzése lélektani szempontból*. (Győr 1847) In: *Nemzetkarakterológiák*. Budapest. Osiris Kiadó 2001, 96. o.

⁷ A régi magyar nyelvben a Mitsoda nemzet vagy? kérdés Pápai Páriz Ferenc szótára szerint ezt jelentette: Cujas es? - miféle eredetű, miféle "szerzet, fajzat" vagy?

⁸ Lásd közelebb Vitányi I.: *Az "Európa-paradigma"*. Budapest, Magvető Kiadó 1986, 49-50. o.

⁹ Vitányi I.: *Az "Európa-paradigma"*. Budapest, Magvető Kiadó 1986, 48. o.

nítve meghatározni, hanem mindig mint a többi területtel kölcsönösen kiegészített viszonyrendszert. Tehát keresnünk kell egy olyan közös hálózatot, amelyben ezeket a fogalmakat (kultúra, társadalmi élet, gazdaság, politika stb.) egyértelműen elrendezhetjük. Ezt a hálózatot olyan vonásokban találhatjuk meg, amelyek megkülönböztetik az ember létformáit az állatvilágétól. Az emberi kapcsolatok mindig az emberrel létrehozott objektívációk közvetítésére vannak alapozva (ezek lehetnek tárgyak, ugyanúgy mint a már említett ideák legkülönbözőbb formái: hagyományok, szokások, viselkedésmódok, szimbólumok, szimbólumokból létrehozott művek, intézmények stb.), illetve maguk ezek az objektívációk is. Az objektívációk sajátos, emberi „réteget”, közeget teremtenek, ami az ember és a „szűz” természet között terül el, avagy megismerő képességként közvetíti a „kanti” magánvaló világot. Tartalmában nagyon közel levőnek látszik ez a réteg ahhoz, amit a neves francia filozófus és antropológus **P. Teilhard de Chardin** nooszférának nevezett, az emberi szellem szférájának. A nooszféra Teilhard szerint a Földet körülvevő „gondolkodó réteg”, a szellem egységesülő szférája. Mennyiségileg az emberivé vált Föld, sőt az emberivé vált természet, egyetemes, visszafordíthatatlan, csúcst jelentő perspektívákkal. Minőségileg pedig kozmikus értékű, a világ sajátos energiáját nyilvánító tényező. A társadalomfilozófia szókincsével ezt a réteget úgy is jellemezhetnénk, mint humanizált természetet vagy az ember szellemi objektíválását. Az emberi élet ebben a közegetben zajlik, enélkül nincs emberi társadalom, nincs civilizáció, nincs kultúra. De ennek a rendszernek mindig más–más oldalát ragadjuk meg, ha a kultúráról, társadalmi életről, gazdaságról vagy politikáról beszélünk, avagy úgy is lehet, hogy maga a megragadás hozza létre az ilyen–olyan arcú szellemi mozzanatot. Ha a gazdasággal van dolgunk, akkor azokat a folyamatokat vizsgáljuk, amelyek keretében az ember megtermeli és elfogyasztja azokat a termékeket (objektívációkat), amelyek az emberi lét fenntartásához szükségesek, illetve persze azokat az Adam Smith-féle luxusjavakat is, amik csak igen áttételesen, a luxusigények ereje miatt szükségesek. Ha a társadalmi életet, viselkedésformákat vizsgáljuk, akkor azokra az emberek közti kapcsolatokra, viszonyokra összpontosítjuk figyelmünket, amiket az említett objektívációk közvetítenek. Ha a politikáról beszélünk, akkor az objektívációk beszerzésére és a termelőik fölötti hatalomra irányuló törekvések és az ezekkel összefüggő utak és módszerek jutnak eszünkbe. De ha általában

beszélünk a kultúráról, akkor az emberek és az objektívációk közti kapcsolatok, viszonyok megszületését, megragadását igyekszünk bemutatni. Ami egyben azt is jelenti, hogy a kultúra nemcsak az embernek a szimbolikus jellegű objektívációkhoz (nyelv, művészet, tudomány, filozófia, vallás, erkölcs, jog stb.) való viszonyait tartalmazza és foglalja magában, hanem a társadalmi viselkedés kultúráját, a politikai kultúrát, szokáskultúrát ugyanúgy, mint az anyagi (tárgyi) kultúrát, amelybe beletartozik a termelés és a fogyasztás kultúrája is. Minden nemzet azokra az alkotásokra, amelyekkel kapcsolatba kerül, és amelyek a hatáskörébe tartoznak, rányomja sajátos bélyegét. A kultúra nemzetivé lesz, a nemzetnek saját kultúrája van. De nem valamiféle különállási igénnyel, hanem fordítva, a szinte végtelen kultúraalkotási lehetőségek sajátos útja–módja miatt, amit esetlegesen választva, kialakul végül a nemzetre jellemzővé váló sajátosságok együttese.

A kultúrának az a része, amely „felszívódik” a nemzetbe, amely észlelhető nyomokat hagy rajta, fejezi ki a nemzet etnicitását. De minden nép egyben mindig kitermel valami sajátosat, amellyel gazdagítja a saját és ezzel az egyetemes emberi kultúrát is. Az **etnicitást** ebben az értelemben úgy határozhatjuk meg, mint a **viszonylagosan zárt emberi közösség főleg azon kulturális jellegzetességeinek egységét, amelyekben különbözik a más embercsoportoktól**. A görög eredetű *ethnosz* szó magyar fordítása megfelel a *nép* fogalmunknak. Ide sorolhatjuk ennek latinus formáját is, az *etnikumot*. Az *ethnosz* vagy *etnikum* ebben az értelemben olyan történelmileg keletkezett emberi tömörülés, amelyre közös – a jelek és jelentések átadására szolgáló – szemiotikai rendszer jellemző (ez a jelek és jelentések átadására szolgál) és amely ma megkülönbözteti őt más etnikumoktól. Talán a legfontosabb, de nem az egyedüli vagy kizárólagos összetevője a szemiotikai rendszernek a **nyelv**. Beletartoznak azonban a szokások, magatartások, a használatba vett tárgyi világ hagyományos formái, de elsősorban a valódi vagy vélt **származásának tudata**. Az etnikum tehát egyben kisebb vagy nagyobb azonos származású embercsoport, melynek kultúrája különbözik a környezetétől és egyben azonos önmagáéval. Az etnikum jellege nemcsak a gondolatvilág halmazán, a mindennapi életet meghatározó szokásokon, a művészeti adottságokon és kifejezésük képességén alapszik. Az etnikum jellegéhez hozzátartozik az előző generációktól krikristályosodott formában örökölt sajátosságok, lelkiesség, alkotóképesség, erkölcsi és érzelmvilág egysé-

ges megnyilvánulása is. A nemzet létrejöttével tehát még nem szűnik meg szükségszerűen ennek az etnicitása, több etnikai jeggyel továbbra is rendelkezhet. Magyar viszonylatban is az etnikum a nemzet alkotórésze, legfeljebb történelmi–néprajzi eredete szemszögéből tér el a többségi magyar etnikumtól, valahogy úgy mint egykor a kunok, a jászok, a svábok, a szlovákok, a zsidók és így tovább.

Milyen vonásai vannak a nemzetnek mint kulturális közösségnek? Az eddigiek szerint a nyelvi fejleményeken, a beszédben, dalban és írásban közölt szellemi tartalmakon kívül főleg a kultúra olyan megnyilvánulásainak vonásai, jegyei, mint az öltözet, szokások, hagyományok (a különböző népviseletektől a lakodalmas szokásokig, az ételkészítési receptektől a szentek névünnepeinek dramatikus ünneplési szokásaiig, stb., amik elkísérik az embereket a születésüktől a halálukig). Közelebbről tekintve ilyenek például a kultúrába, a kultúrtudatba már beépült nemzeti színek, a nemzeti vallás sajátos jegyei, a himnusz, az állam címere stb., de a népi kultúra számos más alkotásai is. (Nálunk, magyaroknál nemzeti jegyek számíthatjuk például a szabadságszeretetet, amely az utóbbi 150 évben több egyöntetűen támogatott, ezért vértelen forradalomban nyilvánult meg, vagy az igen erős szellemi kulturális hagyományokat, a szentek névünnepeihez kötődő, Európában egyedülálló gazdag szokásokat, a mesei és mondakincsünknek a csillagos égi mitoszincset közvetítő mivoltát, a díszítőművészetünknek egyedülálló szimbolikáját, kifejezési és jelentésgazdagságát, táncművészetünknek csodálatos kifejező erejét és az élet részletes jelképi ábrázolási módját, egyáltalában véve az egész élet szakrális tisztaságát és komolyságát. De konkrétan persze a csikóbőrös kulacsot is vagy a székelykaput, amelyek szervesen beépültek népünk kultúrájába, és más, itt élő etnikumoknál nem lehet velük eredeti módon találkozni, viszont a népi kultúra több régi elemét átvette akár a szlovákság, akár a románság, és beépítette a maga népi kifejezőmódjába. Ezek a jegyek és szimbólumok a nemzet kultúrájához való tartozás igen fontos kellékei, melyek útján kifejeződik az egyénnek a közösséghez való tartozása. Ezek teremtik meg a lehetőségét annak, hogy az etnikum kijelölhesse határait az

elfogadottaknak és a kívülállóknak, vagyis befogadjon (vagy kirekesszen) valakit. **Mindenesetre a magyar kultúra elképesztő gazdagsága megmagyarázza a magyarság és a magyar nemzet egyértelműen befogadó jellegét, igen hosszú időn keresztül, sőt azt is, hogy a magyar nemzet kebelén belül bizonyos etnikai eltérésekkel rendelkező embercsoportok egészen a nemzetté válásig felnőhettek, felemelkedhettek, amire szinte nincs is más példa a világban. Általában ezeken a nemzeti kifejezőmódokon keresztül kerülnek az etnikum tagjai olyan emberekkel is kapcsolatba, akikkel egyébként talán nem is érintkeznének. Éppen ezért a nemzeti kultúra jegyei és szimbólumai nagyon erős érzelmi töltetet hordoznak, és az utóbbi évszázadban kialakult és bizonyos körökben elterjedt gyalázásuk vagy adminisztratív felszámolásuk félelmet és dühöt válthat ki a nemzet vagy más etnikum tagjaiban. A modern – sokszor sajnos manipulált – nemzeteknél is szerepet játszanak olyan külsőségek, mint a ruházat, haj- és szakállviselet stb., amelyek egy sajátosan felszínes, felületes, sőt talán sekélyes szimbólumrendszer alkatelemei és demonstratív módon fejezik ki az etnikai közösséghez való ragaszkodást, nem ritkán mély gyökerekkel az adott közösség spirituálisan megalapozott ösztartozás-tudatában. Például az egyik, még a XX. század 90-es éveiben végzett kutatásunknál az etnikai identifikáció lehetséges jeleiről, tehát hogy egy véletlen találkozás folytán, milyen jelek szerint tudnák megkülönböztetni a magyar embert a más etnikumúhoz tartozóktól, sokan azt vallották, talán válaszkényszer miatt, hogy a magyar ember bajuszt visel.¹⁰ Ez természetes, hisz az emberek mindig azzal definiálják magukat, ami megkülönbözteti őket másoktól.**

Bár bizonyos nehézségek merülnek fel, hogy közös nyelvvel rendelkező közösségként jellemezzük a nemzetet, korunk szociológusai a nyelvet mégis fő és lényeges nemzeti jegynek tekintik. Azért lehet ez így, mert a beszéd és a nyelv az egyik legfontosabb emberek közötti kommunikációs eszköz. A nyelven kívüli kommunikáció egyelőre elképzelhetetlen. Más kérdés, hogy a beszélt nyelven kívül létezik még több más fajta is, a képi nyelvtől a gesztusnyelvig, a táj nyelvi közléseitől az ezotéria nyelvégig, ahol állítólag nincs szükség fordításra, tolmácsolásra. Ám még bizonyos meg-

¹⁰ Csámpai O.: Viharvert nemzettudat (Az identitástudat és érzésvilág Zoboralja magyar falvaiban). Pozsony 1994, 68-70. o.

érzések, sejtések is csak akkor jutnak el a tudatig, ha nyelvileg is megfogalmazódnak.

Általában a társadalmi kommunikáción az ismeretek és információk közlését, átadását értjük az egyének vagy társadalmi csoportok között. A figyelmes olvasó bizonyára észreveszi, hogy mind a latin változatban mind a magyar megfelelőjében ott van a köz-, közös szógyök (communis). Ez arra utal, hogy az információ **közlésben** a résztvevőknek valamiben **közöseknek** kell lenniük. Ez esetben jelen van az adott etnikum nyelve. A nemzet tehát elsősorban nyelvi **közösség**.

A nyelvvel kapcsolatban a nemzet esetében szükséges ezeket a további mozzanatokat kihangsúlyozni: A felvilágosodás óta egyre több gondolkodó hangoztatta, hogy a nyelv a nemzeti együvértartozásnak a legalapvetőbb jegye. A nyelv egyfelől lelki jelenség, de nem az egyén, és nem is a tömeg pszichikus funkciója, hanem a közösségé. Ha valamely közösség elhanyagolja nyelvét, ha tagjai nem kommunikálnak egymással, hamarosan gyengül a közösség tudata is. Ennek a fordítottja is érvényes és teljes egészében vonatkozik a nemzetre. **A nemzet, amelynek gyenge a nemzeti tudata, pusztulásra van ítélve, főképp ha olyan más nemzet közelében él, amely erős nemzettudattal rendelkezik. A nyelv a nemzeti önvédelem egyik legfontosabb fegyvere, mert erőteljesen és hosszú ideig képes ellenállni az asszimilációnak. A nemzetben, mint kulturális közösségben, gyorsabban halványulnak el az anyagi kultúra emlékei, de az anyanyelv tovább él a családokban, népdalokban, az emberek mindennapi imáiban. A nyelv egy magát élő közösségnek tudó embercsoport legnagyobb közös alkotása. Folyton változó, önmagával mégis azonos, sokszor veszélyeztetett, de magát annál inkább megőrző alkotás, mert a közös hagyomány és a jövőért való vállalkozás hordozója.**

A nyelv főleg a közös tevékenység folyamatában alakul ki a társadalmi kapcsolatokban mint az információcsere eszköze. Aszerint, miként működik, milyen mértékig beszélnek az emberek az adott nyelven, olyan mértékig egyesíti az embereket a nemzetbe mint szociokulturális közösségbe. Gondolkodni, álmodni a legszebben csak a nemzet nyelvén, az anyánk nyelvén lehet. Az anyanyelv fogalmába bekerült minden, ami a nemzetben való gondolkodás értelmi és érzelmi oldalát

fejezi ki (igaz ugyan, hogy a nem hivatalos nyelvnek számító, nagyobb érzelmi töltetű anyanyelv mint egyéni nyelv nem teljesen azonos a nemzeti nyelvvel, amelyet többek között az iskola – mármint ha van például magyar iskola – közvetít, de ugyanúgy a többi intézményszerített közhatás, például a média, s az intézményszerített forma népszerűsítésén túl éppen a – jobb–rosszabb – politikai tartalmak elsajátíttatása, megemléstése a feladata). A történelem folyamán a nyelvek megoszlása a világon mindig is a hatalom megoszlását tükrözte. A legszélesebb körben beszélt nyelvek, birodalmi államok nyelvei voltak, melyek aktívan szorgalmazták nyelvük használatát más népek körében. **S. P. Huntington** szerint ahogy a Nyugat ereje fokozatosan csökken a többi civilizáció erejéhez képest, az angol és más nyugati nyelvek használata más társadalmakban – és a társadalmak közötti kommunikációban – szintén lassan fogyatkozik fog.¹¹

Nemzeti jellem és arculat A nemzeti azonosságtudat

A nemzetet mint kulturális közösséget olyan további vonások jellemzik, amelyek szorosan összekapcsolódnak ennek a közösségnek szellemi–kulturális, illetve szociálpszichológiai arculatával. A nemzethez az egyének főleg szellemileg és lelkileg tartoznak. Feltehetjük a kérdést: létezik-e olyasvalami, mint a nemzeti gondolkodás és viselkedésmód kulturális–történelmi genotípusa? Úgy véljük, igen. A közös társadalmi–gazdasági kapcsolatok, a közös nyelv vagy akár a közös földrajzi terület (a hazának vallott szülőföld) mellett a közösségben kialakul egy sajátos szellemi–lelki arculat, jellemvonás vagy karakter is.

A szociológia terén végzett empirikus kutatások is bizonyítják a sokak által említett tényt, hogy **az egyén vagy mikroközösség akármilyen hosszú időn át élhet a másik nemzet hatásköre alatt, érintkezhet annak tagjaival, rokoni kapcsolatokat köthet velük, elsajátíthatja nyelvét, megtanulhat mindent, ami a másik nemzet múltjára és jelenére vonatkozik, sőt utánozhatja szokásait, de mégsem válik ennek a csoportosulásnak a tagjává, ha számára idegen marad az, ami csak nehezen határozható meg, de ami mégis létezik – tehát, az archaikusan hang-**

¹¹ V.ö. Huntington, S. P.: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Budapest. Európa 2002, 89. o.

zó nemzeti szellem, amely magában foglalja a sajátos jellemvonásokat is. A számbeli kisebbségben élő nemzetrészek tagjainak a tapasztalata sem sokban különbözik a leírtaktól. Ez a szellemiség nem üres fikció, hanem van reális tartalma, főleg értéktartalma. A nemzeti szellem főleg értékeket, eszméket, célokat tartalmaz, melyek megkövetelik az egyéntől, a csoporttól a megvalósításukat, az emberbe beleplántálják a törekvést, hogy az életét felemelje a természeti állapotból, hogy megneemesítse és az egész természeti világot átalakítsa ezek szerint az eszmék szerint – tehát átszellemesítse.

Jeles magyar gondolkodók már többször feltették a kérdést: mi a magyar? A két háború közötti években ez a kérdés szerves részévé vált **Szekfű Gyula** filozófiai aláfestésű történelemszemléletének éppúgy, mint **Prohászka Lajos** filozófiai nemzetkarakterisztikájának vagy **Karácsony Sándor** reformatori– profétikus életfilozófiájának. Megkérdezte **Ady Endre** is, csak másra vetette a hangsúlyt: Mit ér az ember, ha magyar? És megfogalmazódtak a válaszok is, annak ellenére, hogy már **Babits Mihály** fölhívta a figyelmet e kérdés föltevés módjának a veszélyeire, mert szerinte – voltaképp magunk sem nagyon tudjuk, mit kérdezzünk.

Mi csak néhány, a felvetett problémakörrel összefüggő választ említünk:

1. A magyar egyfelől levetkőző, meghódoló alázattal éretlen és parlagi a Nyugat kultúrájával szemben, másfelől dacos, amikor ősi erejének zúzóadását félti tőle. Állandóan menekül a valóság elől a „dicső” nemzeti múltba és kesergésbe – Prohászka Lajos szerint. Prohászka keresi az okot is, de a német szemlélet fékezi őt ebben: – rokontalan és magára hagyatott, sőt nem szívesen tűrt jövevény a magyar.

2. Karácsony Sándor a „magyar észjárásra” szellemi–lelki magyarázatot kíván adni. Szerinte van összefüggés a vér (eredet), a sors, a körülmények és a szellem között, de ez az összefüggés éppen a fordítottja a föltételezettnek. Nem a sztyepp, a nomadizálás alakította a magyar lelket, hanem a magyar lelki alkat bírta ki és élte a pusztai nomád életet. Úri lélek a pusztai lelke, egyedül parancsol a maga legelőjén (A magyar világnézet).

3. Voltak törekvések a magyar szellemi, lelki arculat jellemzésére régebben is. Ezek közül kiemelkedik a **Széchenyi** által feltárt nemzeti jellemhibáink felsorol-

tatása. Ezek egyrészt a „keleti raj”-ból eredők, a régből hozottak, másrészt az utolsó évszázadokban kifejlődöttek. Széchenyi hangsúlyozta őket, mert ebben látta a gyógy módnak a megtalálását is. Ezek többek között a keleti lustaság, elbizakodottság, nem tanulás, patópájkodás, szalmalángszerű föllángolás, széthúzás, illetve a (lelki) elpuhulás, a (politikai) ellustultság és a (fizikai) enerváltság (Hunnia). Visszatérve Karácsony Sándorhoz, az ő értékelése inkább pozitív: A Széchenyi által fölrott hibák is magyar tulajdonságok, de nem bűnök, hanem inkább erények. A „szalmaláng” szerinte inkább bravúr, a „patópájkodás” időtlen, passzív rezisztencia, amely a magyar észjárás jellegzetes alkotóeleme, a „széthúzás” az általa sokat hangoztatott és szociológiai precizitással elemzett társadalmi alapviszony, és a magyar észjárás elismert pozitív jellegzetességének, a mellérendelő elvnek az érvényesülése. Széchenyi sem mindenben negativista: megtalálta a magyarságban a nyíltságot, az egyenességet, becsületességet, bátorságot, a mások iránti tapintatot.

4. A világ nagyjai közül is sokan rámutattak a magyar jellem vonásaira. A példa okáért csak egyet: „Nagyot tenni és erősen szenvedni: ez a magyarság” – **Pacelli** bíboros, a későbbi **XII Pius** pápa mondása.

Tény az, hogy a felvázolt szellemi–lelki vonásokat a szociológia eszköztárával felmérni nagyon bonyolult feladat. Az erre való objektív törekvés inkább spekuláció lenne, mert a jellemvonások fel- vagy beismérése mindig az egyén vagy csoport szubjektivitásán alapszik. A probléma szemszögéből azonban nagyon ösztönzők a nemzethez való tartozás tudatának és az ehhez kapcsolódó érzéseknek a múltbeli vizsgálatai. **Csepeli György** elemzése a XX. század 70-es éveinek végén végzett ilyen irányú vizsgálatok alapján¹² arra engednek következtetni, hogy a magyar társadalom túlnyomó többségében az elmúlt szocialista rendszerben is élt a nemzeti összetartozás tudata, és ezt pozitívan értékelték. A megkérdezettek 94%-a egyetértett azzal az állítással, hogy „jó érzés magyarnak lenni”, és csak 3%-a nem értett ezzel egyet, míg a fennmaradó 3% nem tudott határozott választ adni. Arra a kérdésre, hogy „a magyarok milyen tulajdonságokkal jellemezhetőek leginkább”, a megkérdezettek többsége (65%) csak pozitív tulajdonságokat említett. Csak egy kis töredék (8%) adott egyértelműen negatív választ, és egy jelen-

¹² V.ö. Csepeli Gy.: Nemzeti tudat és érzésvilág. Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó é.n. 59, 73. o.

tős rész (19%) pozitív és negatív tulajdonságokat is említett válaszában.

A XX. század végén végzett empirikus kutatások is bizonyítják, hogy az etnikai összetartozásnak többféle megnyilvánulása lehet – a pozitív etnocentrizmustól az etnikai közömbösségen keresztül egészen a szélsőséges etnocentrizmusig. Egyben az is bebizonyosodott, hogy az elszakított magyarság körében továbbra is erősen él az etnikai együvé tartozás tudata. Amikor Zoboralja magyar lakosságánál az emberiség nemzetekre való felosztása tényének elfogadását vagy el nem fogadását vizsgáltuk, a megkérdezettek 73,7%-a ezt a tényt helyesnek és hasznosnak tartotta, mert „így az ember tudja, hol kell keresnie védelmet és barátait”.¹³ *A társadalmi igazságosság mellett a nemzetet vélik az egyik legfőbb emberi és európai értéknek. A nemzet túlélte a forradalmak viharait és a tartalmát sem lehet kétségbe vonni. Igaz ugyan, hogy a nemzet történelmi kategória, de ha elképzeljük, hogy földünkön manapság több ezer nyelven beszélnek, ez ugyanannyi kultúrát is jelent, amelyek között vannak bizonyos különbségek. A nemzet így a kultúra sajátosságainak hordozójává válik, s egyben garanciája létezésének, megmaradásának. A globalizációs tendenciák ellenére a nemzet továbbra is a társadalmi, gazdasági és politikai élet egyik meghatározó szervezeti formája marad, és ezidáig a közösségek identitásmegőrző törekvéseit is csak ő tudja hatásosan biztosítani.* Az említett vizsgálat során a megkérdezettek 18,6%-ának volt az a véleménye, hogy a nemzetek léte az emberiség megosztottságához és gyűlöletéhez vezet. Csak 7,7% adott semleges választ, illetve nem tudta ezt a kérdést megítélni.

A nemzeti szellemhez, a nemzet lelki alkotáshoz nagyon közel áll a nemzeti azonosságtudat. A nemzetet nem lehet szabályokkal, rendeletekkel, (nyelv)törvényekkel megteremteni, mint ahogy a szellemét, a tudatát sem lehet ily módon megváltoztatni. Nem lehet egy nemzetet megsemmisíteni mindaddig, míg egyetlenegy tagja él, akinek nemzeti tudata van. Másfelől, csak a nemzeti tudatot birtokló társadalomban születhetnek nemzetépítő

alkotások. Radics Géza a nemzettudatot világosan és félreérthetetlenül így definiálja: „*A nemzettudat egy egységes és átfogó, alkotótöltetű nemzeti önismereten alapuló közösségtudat. Az együvé tartozás tudata, amelynek jegyében vállaljuk a közös sorsot, és amelyet birtokolva egy nép képes megoldani nemzeti sorskérdéseit.*”¹⁴ A kulcsszó szerinte tulajdonképpen nem is a nemzettudat, hanem a nemzeti önismeret.

A Szent Korona-eszméből eredő „hungarus” nemzettudat, amely az ország különböző nyelvű lakosait mind az egy magyar nemzet tagjaiként tekintette, nem képmutatásból eredt, hanem meggyőződésből. A magyarság mindig befogadó nemzet volt, nem kirekesztő. A „hungarus”-tudat különböző etnikumokat integráló tudat is volt. István király intelmeihez híven az ország a menekült befogadta és képes volt úgy integrálni őt a nemzetbe, hogy nem kényszerítette nyelve és szokásai feladására. De ugyanakkor kihangsúlyozta: a befogadást a kiváló, s a kiválóság révén hasznos tulajdonságok szerinti válogatásként kell érteni,¹⁵ nem pedig a nemzeti egység fellazításaként. Mert a nemzetet csak magyar módra, őseinket, hagyományainkat követve kell vezetni.

Az utóbbi idők eseményei a nemzeti azonosságtudat egyik fontos összetevőjére irányítják a magyarsággal foglalkozó szociológusok figyelmét. Éspedig a lét és a megmaradás fontosságának a tudatosítására. Ugyanis nemcsak a határokon kívül élő magyarságnál, de az összmagyarságnál is rendkívül nagyarányú mennyiségi fogyás észlelhető, és fennáll a veszély, hogy ezt minőségi fogyás is követni fogja.

Bizonyára elképzelést tudunk alkotni a nemzeti tudat bővebb tartalmáról. Ennek ellenére röviden szót ejtenénk egyik fontos összetevőjéről, éspedig a nemzet tagjainak *küldetésstudatáról*.

Véleményünk szerint éppen a nemzet küldetésének a felismerése, tudatosítása az alapja a nemzeti öntudatnak, és bizonyos értelemben erre épülnek az azonosságtudat további elemei is. A nemzet lényege kötődik e tudatnak a felélesztéséhez. Tehát a nemzet nemcsak hogy tudomásul ve-

¹³ Csámpai O.: *Viharvert nemzettudat (Az identitástudat és érzésvilág problémái Zoboralja magyar falvaiban)*. Pozsony 1994, 54-55. o.

¹⁴ Radics G.: *Eredetünk és őshazánk*. Kőrösi Csoma Sándor Cultural Society 2002, 186. o.

¹⁵ István király az *Intelmekben* ugyanis nem "vendégekről és jövevényekről", nem egész néprészek, nemzetségek beáramlásának és befogadásának kívánatosságát tükrözi. Nem populusról, nem gensről szól. A latin szöveg eredetije "in hospitibus et edventitiis viris tanta inest utilitas ..." Az idegenek körét férfiakra és ezeken belül katonákra, harcosokra, vitézekre szűkítette le. V.ö. Szádeczky-Kardoss I.: *Szent István és az idegenek*. In: *Turán* 1998/4., 13-19. o.

szi önmagát mint közösséget, de bizonyos szerepeket is lát maga előtt, amelyekről meg van győződve, hogy az emberiség elvárja ezeknek a teljesítését, mi több – transzcendens értékeként kezeli őket. Hozzátehetjük, hogy a történelemben sem minden esetben a mintát kell keresni, nem azt kell megtalálni. Egy üzenetet kell megfejteni, azt az üzenetet, amely a régmúltban fogant és a jövő felé mutat. Azokat a maradandó, tartós értékeket, jellegzetességeket, sajátosságokat kell megtalálni, amelyek azt a kultúrát, amelyet magyarnak tudunk, létrehozták, fejlesztették és ezek nyomán tovább fejlődhet a jövőben.

Valójában, a küldetésstudat, az egyik fő meghatározója a nemzet cselekvésének, kreativitásának. **Amíg ez ki nem kristályosodik, ki nem forr, addig nem is beszélhetünk a szó szoros értelmében a nemzeti öntudat magas fokáról. A magyarság szemszögéből ez egy különálló szociológiai probléma, amelynek megoldása további elemzéseket igényel.** A magyar irodalomtörténet szemszögéből kíván ösztönzőerőként szolgálni ebben *Nemeskürty István* egyik munkája¹⁶, amely küldetésstudatunk fejlődésének áttekintése. Felvonultatja küldetésünk megfogalmazóinak sokaságát, akik rámutatnak ennek a lényegére és pozitív tartalmára. Anonymustól és Kézai Simontól kezdve, Zrínyin, Otrokocsi Fóris Ferencen, Berzsenyin és Széchenyin keresztül Teleki Pálig és Bethlen Istvánig, hogy csak néhányat ragadjunk ki. Ők a művészek, a tudományok és a politika szókinccsével fejezték ki azt, amit a modern tudomány szóhasználatával így fogalmazhatnánk meg: értelmesen közvetíteni Kelet és Nyugat között, és ezen belül egyeztető fórummá lenni különböző társadalmi, etnikai és vallási csoportok között, kialakítani egy hatásos együttműködést a Kárpát-medencei néptömörülések javára. A nemzet földarabolása azonban szükségessé tette az elszakított nemzetrészek küldetésének a megfogalmazását is; ez azonban gyakran hiányzik. Annak ellenére, hogy a magyarság körében vannak csoportosulások, közösségek, melyeknek már hagyományosan példamutató öntudatuk van, de ezeket a feladatokat, szerepeket, tehát küldetésüket nem tudják mindig felismerni, tudatosítani, sőt megfogalmazni sem. Létezik tehát bizonyos fokú identitászavar. Sokszor a többségi nemzet fogalmazza meg, mit vár el a más nemzetrésztől, ez pedig

megelégszik azzal a megfogalmazással, hogy küldetése: a kisebbségi sors vállalása. Pedig minden társadalmi szerepnek legalább három fontos mozzanata van: környezetünk elvárásai velünk szemben, saját elképzeléseink feladatunkról, és nem utolsósorban a szerepkör valós teljesítése. Szükséges és időszerű e témával foglalkozni már csak azért is, mert sokan borulatóan figyelik a körülöttünk zajló eseményeket, amelyekbe csaknem genetikai információként épültek bele a „magyarságnomorító” törekvések. Ugyanakkor a nagyobb geopolitikai egységek kibontakozásában is benne rejlenek a veszélyek, amelyek a magyar szellem és etnikum eltűnéséhez vezethetnek. Éppen ezért van szükség a küldetésstudat felelevenítésére, hiszen nekünk itt nemcsak fennmaradnunk és túlélnünk, hanem Széchenyi szavaival „alkotni, teremteni kell”.

Összegezve tehát, a nemzetnek mint küldetés-közösségnek lényegi tartalma ezeknek a szerepeknek a tudatosítása, az a meggyőződés, hogy az emberiség elvárja a teljesítésüket. **Nemzetről akkor beszélhetünk, ha már nemcsak az egyén felelős a közösségnek, hanem a közösség is felelős, de az egész emberiségnek.**

Kultúra, vallás és azonosságtudat

Újból meg kell ismételnünk, hogy a nemzetet elsősorban kulturális jegyek alapján lehet azonosítani, amelyek megelőzik a más azonosítási – szociális, gazdasági, és az önálló, elkülönült kultúrateületnek tekintett vallási stb. – ismérveket. Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy minden kultúra magán hordja annak a vallásnak a bélyegét, amelynek a hatásköre alatt működik. Ebben az összefüggésben felvetődik a kereszténység és a magyar nemzeti kultúra viszonya.

Igen bonyolult, de a szociológia szempontjából fontos viszonyrendszerrel van szó, mert a nemzet tagjainak vallása nagyban hozzájárul azonosságtudatuk alakulásához. A magyar nemzet fejlődésében a főirány ebből a szempontból: az I. (Szent) István által elfogadott római kereszténység, amely tulajdonképpen az általi vallás szerepét vállalta magára. A magyarság ez előtti régebbi vallása jórészt ismeretlen előttünk, s bizonyára nem véletlenül. Legalább két okra gondolhatunk. Az egyik a (legalább pannóniai) kereszténység és a kereszténységhez közeli vallási tanok megléte. A másik,

¹⁶ *Nemeskürty I.: A bibliai örökség (A magyar küldetésstudat története). Budapest, Szabad Tér Kiadó 1991.*

hogy eredetileg a magyarság ismeretei nem vallási, hanem tudományos jellegűek, mint azt számos körülmény egyébként bizonyítja. E tudás nem vesztette el értelmét sem a honfoglalás előtt, sem utána, s egyes ősi elemei (amit sokan ősvallásként értelmeznek) nem mondtak ellent a keresztény tanoknak. A kereszténységben találták meg az ősi tudáshoz, hithez legközelebb álló eszmevilágot, bár megemlítendő, hogy annak felvételéhez politikai okok is vezettek. Többek között a manicheizmus¹⁷ volt az a vallási irányzat, amely bizonyára eljutott eleinkhez, de erejét vesztette az új területen, bár elemei több évszázadig, főleg a népi kultúrában, továbbéltek.¹⁸ Korábban e területen az arianizmus is mély nyomokat hagyott. A bizánci kereszténységet külső és belső politikai okok miatt nem sikerült az országnak teljesen adaptálnia.¹⁹ A budaizmus (vagy buddhizmus) elemei ugyan tápanyagként szolgálhattak²⁰, de nem volt erejük teljesen kibontakozni, és a rabbinikus judaizmus és a mohamedán eszmék sem sugároztak pozitív hitet. Hit nélkül viszont egy nép, egy nemzet – abban a korban – nem élhetett. Ezért is vette fel István (Géza–István és Vajk–István) a római kereszténység krisztusi tanítását. A magyarság bizonyos része azonban hamar fölismerte a római katolikus vallás ideológiai tartalmát is: a viláгурalmi törekvést, amelynek eszköze a Német–Római Birodalom volt, a magyar valóság felszámolásával. E fölismerés nyomán mutatkozik meg az a tendencia, amely a honfoglalás előtti hagyományokat továbbra is fönnt akarta tartani. Ez egyrészt a viszonylagosan független magyar egyházszervezetben nyilvánult meg a keresztény eszméket tükröző sajátos vonásokkal, mint pl. a szent királyok tisztelete, Boldogasszony-kultusz, Szent Korona-eszme stb. Másrészt a később megjelenő reformáció eszméiben testesül meg, mi több, a református (kálvinista) vallás vált a népi–nemzeti értékek hordozójává, bár, és ezt nem szabad elhallgatni: a valós nemzeti hagyományokból sok az áldozata lett. A keresztény–keresztény

szókeletős így a magyar kultúra vallási megoszlásának a jelvé is vált. Ez a különleges keletesség csak a magyar nyelv tulajdona, más nyelvekben nincs semmiféle párja.

A történelemtudomány, de főleg a vallástörténet szemszögéből nagyon ösztönzők azok az észrevételek és állítások is, hogy a honfoglalás előtti magyarok vallása az egyistenhit volt. Helyesbítünk illenék tehát a pogány megnevezést, mert őseink nem voltak „istentelenek”. Ugyanakkor itt az ideje arra is rámutatnunk, hogy ha a több ágú magyar őstörténetet valljuk, akkor akár a honfoglalók által felkeresett lakosság, akár maguk a honfoglalók körében bizonyára többféle vallás is, illetve a valláshoz többféle viszony is meg volt található. Egyébként az egyetemességre törekvő katolicizmus vitathatatlanul mellőzi a nemzeti eszmét, még ha nem is helyezkedik vele szembe. Ez akkor is érvényes, ha napjainkban ennek és a többi keresztény vallásnak sikerült betöltenie bizonyos fokig és módon az űrt, amely az elmúlt évtizedek során létrejött a nemzeti tudat ápolásának elhanyagolásával. Mindenesetre az etnopszichológiai vizsgálatoknak fel kell mérniük, hogy az oktatási, nevelési és szocializációs intézmények között az egyházaknak milyen szerepük van a nemzeti–etnikai azonosságtudat megőrzésében.

Visszatérve a kultúrához, ez meghatározott szerepet, sajátos funkciót tölt be. Közös nevezőjük ezeknek az egyén és közösségek művelése és humanizálása, melyek számára a kultúra a valóság el-sajátításának sajátos eszközévé válik. Az erkölcsi alapelvek valamiféle tárházát képezi, azoknak a szabályoknak az őrzője, amelyekkel a közösség kitűzi saját erkölcsi „univerzumát”, előírja, mi a helyes és mi helytelen, melyek az elfogadható vagy nem elfogadható viselkedésmódok. A kultúra működési hatása a nemzet ún. érzelmi–indulati, affektív dimenzióját teremti meg. Az érzelmi–indulati, affektív megnyilvánulások valamiféle összefogó ka-

¹⁷ A manicheizmusról lásd közelebb Érdy, M.: "Manichaeans, Nestorians, or Bird Costumed Humans in their Relation to Hunnic Type Cauldrons in Rock Carvings of the Yenisei Valley". *Eurasian Studies Yearbook*. Indiana University. Décsy, Gy. Editor. Bloomington, Indiana. 68 (1996). 45-95. o.

¹⁸ A magyar szóhasználatban még mindig él a "Mi a Manó", "Táncol, mint a Manó a cserfa tetején", vagy "Amikor még Manó is a bőrében járt" mondás. Tudvalevő ugyanis, hogy Kr. u. 277 körül, valószínűleg az újperzsa szaszanida dinasztiából származó I. Bahrám uralkodása alatt, elrettentésképpen megnyúzták Mani, bőrét szalmával kitömetve, városról városra küldték és a fák tetejére aggatták.

¹⁹ Mindenesetre a köralakú, nyolcasalakú, négykaréjos és a mágikus csomót mutató alaprajzú templom - amiből elég sok megmaradt, s ami mellé Géza "volt olyan gazdag", hogy a téglalakú templomokat megépíttesse - a kereszténység valamelyik keleti változatához köthető.

²⁰ A budaizmusról lásd közelebb Lükő G.: *Buddhista korszakunk emlékei az X-XIII. századokból*. Kézirat.

pocsként hatnak a nemzet tagjai között, biztosítják túlélését, és befolyásolják további fejlődését. Ennek a dimenzióknak keretében az adott nemzet (vagy más etnikai közösség) tagjai nagyon szorosan kötődnek egymáshoz, és összefűző kötelekeiket saját identitásuk részének tartják. Bizonyos értelemben meghatározzák a nemzet létének a határait. De mivel ezek a határok könnyen sebezhetőkké, áthághatókká válnak, a nemzetek állandóan veszélyeztetve érzik magukat.

Nemzet és politika

A legnagyobb veszélyt jelentik számukra a többi közösség vélt vagy valós igényei és követelése, törekvései. Ebben az esetben a nemzet minden eszközt fölhasznál létének védelmére. Ez azt jelenti, hogy a kultúrába egyfelől kifejezetten politikai elemek kerülnek és amellettszükségszerűen létrejönnek a nemzeti önvédelem politikai eszközei.

A magyarság esetében már nagyon korán felébredt a szunnyadó politikai tehetsége az idegenek fenyegető támadására és ellenhatásként tudatosodott önrendelkezési hajlandósága, amely létrehozta az önálló államéletet. A magyarság eddigi tényezői, a vérrokonsági szervezet és a törzsfői hatalom ugyanis ekkor már elgyengülőben voltak²¹, bár, amint ezt említettük, ezek még sokáig továbbéltek, de már inkább mint gazdasági tényezők. A magyarság önrendelkező politikai akarata Árpád és utódai véreben összpontosult és István volt az, aki ennek európai értelemben állami keretet adott.

A politikának a rendiség korában is nagy szerep jutott. A rendiség akkor született meg, amikor az egyházi és világi nagybirtok politikai súlyt kapott és elismerést kaptak a később kialakuló nemesi rend politikai kiváltságai.²² A nyugatihoz képest a magyar rendiség később sajátos intézmény volt, hiszen rendi jogait az ország határain kívül (Bécsben) székelő hatóságok ellen védelmezték, ami azt is jelenti, hogy önrendelkezési jogukért, a nemzet államiságáért is kiálltak. A nemzeti önrendelkezés politikai megnyilvánulásai voltak a későbbiekben az egyéni hőstettek (Zrínyi Szigetváron, Dobó Egerben, Losonczi Temesváron), továbbá az előkelő családoknak a példája és helytállása olyan érzelmi értékeket volt képes létrehozni, amelyek aztán a fej-

lődés folyamán a nemzet egységét újra helyreállították. De a XVIII. század végén és a XIX. század elején Európa fejlődésében új jelenség ütötte fel a fejét – a polgári forradalmakkal járó társadalmi átalakulás. A Habsburg politika reakciója a központosítás volt a magyar nemzeti élet megnyirbálásával, a második jobbagység elnyomó intézményével. A rendi társadalom ebben az esetben ugyan már nem volt kellően rugalmas ahhoz, hogy a bécsi központosítás rendszabályait hatástalanítani tudta volna, ám az egész nemzet igen, és elég hamar válaszolt az őt ért sérelemre. Modern alkotmányos államra volt már szükség, amely azonban a magyar valóságban megintcsak sajátosan alakult.

A magyar nemzeti újjászületés egyik forrása a nyelvi és irodalmi megújódás volt, karöltve azzal az erkölcsi erővel, amely már ezer év óta vállain hordozta a magyar államiságot. A rendi nemzet képes lett volna reformok segítségével modern nemzetévé átalakulni, ami részben meg is történt. Bécs abszolutizmusa azonban annyira felgyorsította a történéseket, hogy a forradalom és a szabadságharc elkerülhetetlen volt. A magyarság törekvéseit sajnos nem értette meg minden nemzetiség, mert akkor már nem volt meg bennük a politikai akarat felsorakozni a magyarság mellé, illetve hittek a Bécsből táplált ellenpropagandának. Ez a belső bomlás vezetett el a későbbiekben is, majd a Nagy Háború után, a tragikus trianoni nemzeti tér- és embervesztéshez. De még ezek után is volt politikai érzék a katasztrófától szétrobbantott állami rendet és nemzeti életet helyreállítani. A 30-as évek fő nemzet-politikai eszméje a kultúrfölény-gondolat volt, melynek értelmében a magyarságnak szellemi teljesítményeivel kell és lehet visszaszerezni a nemzetek közötti vezető szerepet.

A második világháború után az önálló nemzeti politika helyébe a nemzetköziség lépett, amely nem sokat adott az elszakított magyar nemzetrészek politikai igényeire és törekvéseire. Sőt még tápot is adott az imperialista jellegű, a győztesek közé emelt nemzetek gögös, fékevesztett magyarellenességének, nagy tragédiákat okozó megtorlásainak, intézkedéseinek. A szocialista-kommunista diktatúrák nacionalista diktatúrákként működtek a trianoni utódállamokban, most már a világhatalmak elnéző politikájától támogatva. A XX. század 90-es éveiben végbement társadalmi változá-

²¹ Szekfű Gy.: A magyar állam életrajza (2. kiadás). Budapest, Dick Manó Könyvkereskedése 1923, 28. o.

²² Ezeket II. András király az 1222-es Aranybullában biztosította mint a korábbi királyi szolgák általános érvényű kiváltságait.

sok felvetették a magyar nemzet politikai határokon átívelő újraegyesítését – nemes elképzelés, amely azonban csak akkor valósulhat meg, ha a politikai elit értékesíteni tudja mindazon tapasztalatokat, amelyek a magyar évszázadok során felhalmozódtak.

Összegezve tehát, a politika nem valami idegen elem, amely bekerül a nemzetbe, hanem annak szerves alkotóeleme, a nemzeti sors intézésének a módja és eszköze. A politika a modern korban főleg a nemzetállam feladatkörében nyilvánul meg, amely erősebb szervezethez van alapozva, mint az állam minden előbbi formája. A nemzetállam feladata a nemzet védelme, az erkölcsi rend és identitás megvédése, tehát ennek a védelemnek nagy hatékonyságot kell felmutatnia.

Meg kell említeni, hogy hagyományos értelemben a politika a hatalmi és gazdasági érdekekből ered. **Max Weber** a politikát úgy jellemzi, mint törekvést a hatalomból való részesedésre vagy a hatalom – akár államok, akár az államba tartozó embercsoportok közti – megosztásának befolyásolására.²³ Döntő eszköze az erőszak.²⁴ A hatalom nem más, mint a történések folyamatának ellenőrzőképessége. Hatalommal rendelkezni azt jelenti, hogy az egyén vagy csoport képes erőt venni a történéseken, a magatartásokon, irányítani, meghatározni és szabályozni, tehát ellenőrizni is azokat. A magatartások készíttetéssel, kényszerítéssel vagy figyelmeztetéssel változtathatók meg, és ez megköveteli, hogy a hatalom gyakorlója rendelkezzen katonai, gazdasági, intézményi, demográfiai, technikai vagy egyéb forrásokkal.

A politika tartalmába kerülnek azok a változások, amelyek veszélyeztetik az etnikum kultúráját. Ezek lehetnek olyan gazdasági vagy műszaki változások, amelyek befolyásolják mindennapi életét és kényszerítik, hogy új szabályokat, viselkedési normákat hozzon létre, szegje meg a megszokott hagyományokat, szokásrendszereket. Az etnikum politikailag kezd gondolkodni, létezése védelmének érdekében politikai eszközökhöz nyúl, meghatározott politikai igényei vannak. Ez az a mozzanat, amikor az etnikai közösséget valójában nemzeti közösségnek, nemzetnek lehet nevezni. **Schöpflin György** nagyon találóan definiálja a **nemzetet politikailag gondolkodó és cselekvő kulturális**

közösségnek. Szerinte a nemzetek különféle jegyek szerint határozhatók meg, ezek közül azonban döntő a valamely konkrét területhez fűződő viszonyuk, és az az igényük, hogy ama terület fölött a nemzet nevében politikai ellenőrzést gyakoroljanak.²⁵ A nemzet politikai gondolkodása és cselekvése azonban mindenekelőtt a konkrét terület és az ezen élő közösség kultúrájával összefüggő problémákból ered. Sokszor ugyan alkotmányos politikai hatalomra is törekszik nemzetállam létrehozása céljával, mivel ez a nemzet élettevékenységének kerete, ennek ellenére a nemzetnek nem kell szükségszerűen nemzetállamot alkotnia. Mi több, a Föld országai között manapság homogén nemzetállamot (tehát, ahol a lakosság legalább 90%-ának ugyanaz a nemzeti nyelve) nem is igen találunk – összességében kb. 15%, ezek is inkább kis lélekszámú országok, a nagyobbak közül pl. Japán.

Visszatérve a már említett közép-európai térség jellegzetességéhez, többen nem véletlenül hangsúlyozzák, hogy ebben a többkultúrjú környezetben azt a célt, hogy a politikai és nemzeti tömörülések azonosak legyenek, csak drasztikus etnikai tisztogatással lehetne elérni. Elméletileg a nemzetek létezhetnek többnemzetű államokban is. Ezek politilógiai szempontból olyanok, amelyek több mint egy államalkotó jellegű nemzeti-etnikai közösség létjogosultságát deklarálják. Az ilyen államok törvényszerűen nagyon bonyolultak, főleg abban az esetben, ha az adott közösségek kulturái nem fejlődhetnek kölcsönös ellentétek és konfliktusok nélkül. A legjobb megoldás az lenne, ha megpróbálnának felhúzni egy olyan legitimáló ideológiai „boltozatot”, amely alatt a közösségek kulturái érintetlenül maradnak, s amely ugyanakkor állami szinten a lojalitás további kötelékét kínálja. A föderális elrendezés elősegíthet bizonyos sikereket, de ezeket automatikusan nem garantálja, mert ha a legitimáló ideológiai boltozat repedezni kezd, az állam léte veszélybe kerül. Az ilyen helyzetekben az lenne tanácsos, hogy az adott állam legnagyobb társadalmi-etnikai közössége nagyvonalúan kezelné a többi közösséget az állam létének biztosítása érdekében. Az ideális megoldás az, ha az állam iránti lojalitás felülemelkedik a helyi kultúrákon, amelyek azonban érintetlenek maradnak és a politikai identitás ezen a magasabb szinten fogalmazódik meg,

²³ Weber, M.: *A politika mint hivatás.* In: Weber, M.: *Tanulmányok.* Budapest, Osiris Kiadó 1998, 157. o.

²⁴ Lásd ugyanott.

²⁵ Schöpflin Gy.: *Nacionalizmus és etnikum Európában.* *Európai Szemle* 1992/1, 9. o.

de úgy hogy ne veszélyeztesse a kötelekeket az alacsonyabb szinteken. Lényegében ezt látjuk Svájc esetében is, ahol létezik egy átfogó svájci azonosság, amely állami szinten felülemelkedett a német, francia vagy olasz kulturális jelrendszeren, de anélkül, hogy fenyegetné azokat. Példa erre Kanada is, ahol nemzetnek tekintik mind az angolokat, franciákat, mind a bennszülött indiánokat. De a feszültség az anglofónok és frankofónok között már többször veszélyeztette az állam integritását. A kanadai identitás így nagyon törekénynek bizonyul, és az említett közösségek a politikai érdekek és célkitűzések hordozói. Vannak politikai igényeik egészen az önálló nemzetállam létrehozásáig.

A leírtakból kitűnik, hogy a nemzet tudományos definiálására irányuló legkülönbözőbb próbálkozások sokszor kudarcba fulladnak. Főleg a magyar nemzet minden korban, minden évszázadban másfajta megnyilvánulást kapott. Sőt a nemzet lényege sem volt meghatározható racionálisan megismert jegyek szerint. Sem a faj (a szó embertani értelmében), sem a terület, sem a nyelv, a vallás stb. nem olyan jegyek, amelyek egyértelműen meghatároznák a nemzetet, bár mindegyiknek rendkívül nagy szerepe van. Manapság sem tudja semmiféle társadalomtudományi vizsgálat teljesen felszínre hozni a nemzeti sajátosság titkait. A nemzeti lét egy titokzatos, misztikus valami, amelyben az ember „én”-je teljes egészében részt kell hogy vegyen. Mert csak a teljes részesülés a nemzet alkotó életfolyamatában segít hozzá, hogy felfedjük őskultúrá-

jából fakadó titokzatosságát. A nemzet olyan misztérium, amely az egyes ember számára felfogható és felfoghatatlan, megfogalmazható és megfogalmazhatatlan, önmagában hordozva és tőle függetlenül is létezik. Minél inkább a pontos leírására törekszik, annál inkább szembesül annak leírhatatlanságával. Olyan teljesség, amit csak érezni lehet, azonosulni lényegével. Minél inkább azonosul a lényeggel, annál inkább beavatottá válik, minél inkább nem tud azonosulni, annál inkább érzi kizártságát.

Többen rámutattak arra a követelményre, ami a szociológia nemzetfelfogásában is nagyon lényegesnek mutatkozik. Ugyanis a szociológia szemszögéből a nemzet fogalmának csak abban az esetben lesz értelemmel teljes tartalma, ha az adott társadalomban lesznek kézenfekvő és tisztán megfogalmazott célok, valamint programok az elérésükhöz, s egyben olyan érzelmi motívumok, melyek alapján egyeztetni lehet az egyének, társadalmi csoportok és rétegek érdekeit nemzeti integráció alakjában. **A nemzeti integráció előfeltétele a társadalmi szolidaritás minimuma. Ennek hiánya a társadalom atomizálódásához, később széteséséhez vezet és ezzel a nemzet fokozatos pusztulásához. A nemzet tehát szellemi, aktívan cselekvő, érzelmi közösség, amely az adott etnikum legnagyobb közös vállalkozása. Ebből az is következik, hogy a nemzet, még ha vannak is politikai és ideológiai vonatkozásai, elsősorban társadalmi jellegű. Olyan sajátos emberi „technológia”, amely integratív módon átszövi minden társadalom működését.**

